
Božić i film *Ex Machina*

Tko smo mi? To je veliko i neizbježno pitanje. Njime mi ljudi pokušavamo razumjeti sami sebe. Istodobno, u odgovorima se kriju i naše velike razlike. Na nj odgovaramo crpeći usporedbe iz biblijskih priča. Izvješće o stvaranju, naš položaj kao krune stvorenja, pad, izgon iz raja i mukotrpan trud kroz povijest ispunjenu ratovima i nasiljem, dobrotom i pronalascima, rastom znanja i tehnike. Grčki je svijet čovjeka opisivao kao biće koje, za razliku od drugih, posjeduje um i jezik. Čovjek jedini sudjeluje u nadljudskom umu, idejama koje stoje iznad svega što jest. Moderna je potom donijela drugu, Darwinovu evolucijsku paradigmu. Prirodne znanosti čovjeka vide kao kasni rezultat razvoja života na Zemlji. On se od drugih bića razlikuje samo po stupnju sposobnosti koje postoje i u drugim vrstama. Tko smo i kako sebe razumijemo uvelike ovisi o tome oslanjamo li se na religioznu paradigmu i shvaćamo li sebe kao bića stvorena na sliku Božju, ili podupiremo neku filozofsku sliku razumnih bića obdarenih jezikom, ili se smještamo u niz vrsta i njihov razvoj, te sebe razumijemo kroz mnoštvo rezultata znanstvenih istraživanja.

Naše je samorazumijevanje sve češće izloženo jakim i sugestivnim slikama filmske industrije. Kršćanska se antropologija tijekom dugih stoljeća suočavala s filozofskim predodžbama. Nekad je s njima imala i zajednički jezik. Znanosti o čovjeku govore drukčijim jezikom, ali i teologija i filozofija polaze od pretpostavke da istina obvezuje pa su bez prestanka izložene izazovima znanosti. Film, međutim, govori drukčije. Znanosti je on neka vrsta dobrodošle mašte koja tapka između mogućeg i nemogućeg. Filozofija, kad se bavi filmom, traži u njemu temeljne strukture i ideje i prevodi ih na svoj jezik. Teologija se jedva snalazi pred ovim izazovom.

Pa ipak, filmsko stvaralaštvo neprestano crpi iz religiozne povijesti i imaginarija. Film Alexa Garlanda *Ex Machina* oslanja se na biblijske metafore, imena i strukturu. No to nije religiozni film. Naprotiv, izrazito je antireligiozan. Ne napada frontalno ni religiozne predodžbe ni religiozna iskustva. On zahvaća puno dublje i tiče se pitanja tko smo mi. Kako shvaćamo sami sebe? Koje je naše mjesto u svijetu i koja nam je svrha?

Radnja filma je jednostavna. Smještena je u bliskoj budućnosti. Mladi računalni programer Kaleb (Domhnall Gleeson), zaposlen u velikoj korporaciji internetskog pretraživača *Blue Book* (nazvanog po Wittgensteinovoj *Plavoj knjizi*), dobio je nagradu da tjedan dana provede u posjetu vlasniku i utemeljitelju kompanije Natanu (Oscar Isaac), koji živi odvojeno od ljudi, u prirodi punoj zelenila i s prekrasnim vodopadom. Natan je stvorio umjetnu inteligenciju, Avu (Alicia Vikander), smještenu u računalno, zavodljivog ženskog izgleda. Kaleb je pozvan da tijekom šest dana (biblijski radni dani) procijeni koliko je Ava ljudska i može li proći Turingov test koji bi pokazao kako je umjetnu inteligenciju nemoguće razlikovati od ljudske.

Garlandov je film velikim dijelom analogija Starog zavjeta. Imena likova uzeta su iz Biblije. Ava je prva umjetna inteligencija koju je stvorio čovjek na svoju sliku i preuzima biblijski lik Eve, prve žene i majke svih živih. Ava će od Eve preuzeti i ulogu zavođenja. Kaleb je dobio zadatak istražiti koliko je Ava ljudska, kao što je Kaleb iz *Knjige brojeva* išao istraživati Obećanu zemlju prije nego što će Izraelci ući u nju. Natan je prorok koji je Davidu nakon njegova grijeha s Bat Šebom došao s Božjom porukom pa Natan iz filma zauzima Božje mjesto. Analogija je u Natanovu slučaju veoma tanka budući da je Natan tvorac Ave, umjetne inteligencije, ujedno i uzor prema kojem je ona stvorena pa time igra ulogu boga.

Netaknuta priroda i skriveni, sofisticirani objekt u kojem Natan živi i stvara umjetnu inteligenciju podsjeća na zemaljski vrt. Natan ima briljantan um, ali je hladan, proračunat i nihilistički izumitelj. Kaleb s vremenom otkriva da ne provodi on test o Avi i njezinoj inteligenciji, nego da je zapravo on sam testiran. Natanu je Kaleb potreban da na njemu testira koliko će Ava uspješno upotrijebiti svoju inteligenciju kako bi Kaleba uspjele pridobiti da joj pomogne izaći iz zatvora u kojem se nalazi od trenutka svojega nastanka.

Ava se, u odnosu na Natana, doima ljudskijom i plemenitijom. Gledatelj ne staje na stranu hladnog Natana koji stvara žene strojeve, služi se njima, vježba svoje tijelo, opija se i manipulira Kalebom. Natan manipulira sa svima pa je ujedno i lik inteligentnog tvorca i odbojnog čovjeka. Kaleb se doima naivnim, samotnim mladićem kog je lako zvesti, a Ava je umjetna inteligencija koja će uspjeti prevariti i Natana i Kaleba i naposljetku izaći iz zatvora i dospjeti među ljude.

Film sugerira mogućnost svodenja čovjeka na razinu računala. Umjetna inteligencija nadmašuje ljudsku inteligenciju. Umjesto u ljudskom tijelu ona boravi u računalu. Samo je Avino lice ljudsko lice, a sve ostalo je računalno u obliku ženskog tijela. Tko god vidi Avu, zna da nije žena, nego računalno. Pa ipak, Kaleb će s vremenom

razviti osjećaje prema Avi. Sve manje će je doživljavati kao računalo kojim upravlja program što ga je napisao čovjek, a sve više kao osobu koja ima svoj karakter, emocije i pravo na slobodu.

Film izravno postavlja pitanje odnosa stvorenja prema svome stvoritelju. Natan je stvorio Avu, ali Ava ga mrzi. "Nije li čudno da si stvorio nekoga tko te mrzi?" pita Ava Natana u jednom trenutku. Ava će na koncu ubiti svoga tvorca. Kaleb će ostati živ, ali zatvoren u kući u koju je bio pozvan. On je Avi pomogao da pronade put u slobodu, a sam će ostati bez nje. Njegov pristanak da pomogne Avi, nadigra Natana i iziđe u slobodu Ava će iskoristiti za ubojstvo svoga tvorca i svoje oslobođenje, a Kaleba će hladno i bez sućuti ostaviti zatvorenog. Ava tako svojom hladnom i manipulativnom inteligencijom zrcali karakteristike svoga tvorca. Film na koncu pokazuje nadmoć umjetne inteligencije. Čovjek ne može ne stvoriti umjetnu inteligenciju, ali ona će ga nužno nadići. To je zapravo kraj čovjeka. Kraj čovjeka dolazi iz njega samoga. Čovjek će stvoriti biće nadmoćnije od sebe. Ono će imati ljudske karakteristike volje za moću i volje za nadvladavanjem nižih bića.

Suvremeni filmovi sve češće isprobavaju ideju prebacivanja aktivnosti ljudskog uma, sjećanja, karaktera u računala ili internet. Tako se širi ideja kako je ljudsko tijelo promjenjiva materijalna podloga nematerijalnog uma. Ideja je stara. Već je Platon govorio o čovjeku kao duši koja se našla zatvorenom i zarobljenom u ljudskom tijelu. Na početku moderne tu je ideju pojačao Descartes svojom oštrom podjelom između stvari koja misli i protežne stvari, mišljenja i tijela.

Kršćanstvo ne zamišlja čovjeka kao spoj besmrtno duše i smrt-noga tijela ili kao nematerijalnoga duha u materijalnom tijelu. Ono čovjeka misli kao utjelovljeno biće koje je sasvim obilježeno svojom tjelesnošću. To je vidljivo već i na vrlo površnoj razini. Nema, primjerice, ni jednog sakramenta koji Crkva dijeli na daljinu, bez tjelesne prisutnosti. Još snažnije o tom tko smo govori vjera u Kristovo utjelovljenje. Isus je utjelovljena Božja Riječ. Kršćanska vjera prati njegov put od začeca do smrti i uskrsnuća tijela. Kristov zemaljski život započeo je u trenutku tjelesnog začeca, a završio u trenutku njegova tjelesnog uzašašća s ovoga svijeta. Nije mu duša nadživjela tjelesnu smrt niti su se njegovi učenici tješili kako će njegova ideja živjeti i nakon njegove smrti. Oni su sami bili iznenađeni i zatečeni kada im se nakon uskrsnuća pojavio u tijelu, s ranama koje je dobio na križu. Lakše bi im bilo povjerovati u duha negoli u učitelja koji je ubijen i uskrsnuo tijelom. Uskrsli ih je uvjeravao u svoju tjelesnost tražeći da mu dadu jesti i pozivajući Tomu da mu dotakne rane.

Božićno je vrijeme snažno obilježeno tjelesnom prisutnošću Božjom među nama. Ona se ne odnosi samo na Isusov dolazak na svijet. Tiče se i našeg samorazumijevanja. Ako se Bog utjelovio, onda ni naše tijelo nije samo materijalna podloga duha niti prepreka koju inteligencija treba nadvladati. U suvremenom imaginariju što ga velikim dijelom oblikuje filmsko stvaralaštvo tijelo sve više postaje preprekom. Ne može ga se učiniti da bude vječno, nije moguće s njim putovati bez ograničenja i neprestano, kako se žalio Sokrat, ono nešto traži: čas je gladno, čas žedno, čas ga treba ugrijati, čas njegovati. Neprestano odvrća pozornost i oduzima vrijeme.

Pa ipak, tijelo je nezaobilazno. Mi nismo naš mozak. Mi egzistiramo tjelesno.

Film *Ex Machina* mašta je o transhumanizmu. Film je antireligiozan, ali to ne pokazuje borbom protiv religioznih predodžaba. Naprotiv, služi se njima. Antireligiozan je jer čovjeka ne vidi iz odnosa s Bogom, nego iz odnosa s računalom koje on sam stvara. Antireligioznost je u brisanju svake transcendencije. Sugerira nam da je ljubav zbir kemijskih i električnih impulsa koji se mogu simulirati na Avinu licu i tako zavesti Kaleba. Ideju da bi ljubav bila sila kojom čovjek transcendirira sebe i ulazi u odnos s drugim, film čini naivnom. Navodi nas da se pitamo može li se Ava zaljubiti u Kaleba, a otkriva nam da se događa obratno. Kaleb se zaljubljuje u Avu. Film bi htio da se pitamo da li Ava misli ili samo računa (kako bi Heidegger rekao za znanost), a pokazuje nam da zapravo Kaleb ne misli jer se zaljubio. Ava nikada ne sumnja u svoj način postojanja. Ona hoće u slobodu, biti što sličnija ljudima i biti što moćnija od njih. Kaleb upada u sumnje u svojoj humanosti. Mora se raniti da bi se uvjerio da je čovjek. Drugim riječima, Kaleb je u iluziji. Ni on ne voli. On samo ne prepoznaje svoje impulse i tumači ih na krivi način. Mitološki. Misli da voli. Tu se Ava ne vara. Film nas navodi na pitanje ima li Ava dušu, a zapravo je pravo pitanje ima li Kaleb dušu. Tako se Turingov test o granici računala i čovjeka preokreće u test razlike između umjetne i ljudske inteligencije, u kojem čovjek nije dorastao računalu koje je sam stvorio. *Ex Machina* je veoma sugestivan film koji ne računa s Bogom. On najavljuje skorbu smrt čovjeka.

Božić je pred vratima. Kad Bog dolazi čovjeku, ne najavljuje mu smrt, nego život. Uza svu antireligioznost film *Ex Machina* svojom porukom ističe onu kršćansku, božićnu: čovjek bez Boga, u svojem najizvrsnijem stvaralačkom trenutku sprema samom sebi svoju propast. Bog čovjeku, i kada je u najnižem padu, otvara mogućnost novoga, punoga, utjelovljenog života.

Ante Vučković